

Rozvoj čtenářské gramotnosti u žáků s dyslexií

PhDr. Kamila Balharová

ZŠ Tábořská, Praha 4

www.kamilabalharova.wz.cz

***Anotace:** Příspěvek se věnuje rozvoji čtenářské gramotnosti u mladších i starších žáků s dyslexií.*

Uvádí definice čtenářské gramotnosti, jak je stanovují u nás prováděné mezinárodní výzkumy PISA a PIRLS. Seznamuje s webovými programy, které jsou určeny této kategorii žáků a zároveň mohou ovlivnit výsledky čtenářské gramotnosti, a s některými knihami, které jsou jim přizpůsobené.

***Klíčová slova:** čtenářská gramotnost, dyslexie, výzkum PISA, PIRLS, webové programy*

***Anotace:** The aim of the thesis is about literacy of reading of students with dyslexia. It states definitions of literacy of reading defined by international researches PISA and PIRLS. The thesis presents web sites designed for students with dyslexia improving their literacy of reading, and books adapted for those students.*

***Key words:** literacy of reading, dyslexia, researches PISA and PIRLS, web sites*

Výzkum a sledování čtenářské gramotnosti

V prvních letech školní docházky získávají žáci základ čtenářské gramotnosti jako jednu z nejdůležitějších dovedností, která tvoří podklad jejich dalšího vzdělávání. Také může přinášet potěšení ve volném čase. Vzhledem k důležitosti čtenářské gramotnosti není divu, že se zjišťováním její úrovně zabývají mezinárodní organizace.

Mezinárodní asociace pro hodnocení výsledků vzdělávání (IEA) provádí výzkum PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study), který mimo jiné zkoumá v pětiletých intervalech dosažené úrovně čtenářské gramotnosti. Probíhá v různých zemích světa a soustředí se na děti ve čtvrtém roce školní docházky, zabývá se i jejich zkušenosti se čtením v rodině a ve škole. V těchto výzkumech se vychází z definice: "Čtenářská gramotnost je schopnost rozumět formám psaného jazyka, které vyžaduje společnost nebo oceňují jednotlivci, a tyto formy používat. Mladí čtenáři mohou odvozovat význam z široké škály textů. Čtou, aby se učili, aby se začlenili do společnosti čtenářů ve škole i v každodenním životě, a také pro zábavu." (PIRLS 2011, str. 5)

Projekt Organizace pro hospodářskou spolupráci (OECD) a rozvoj PISA (Programme for International Student Assessment) je mezinárodní výzkum v oblasti vzdělávání zaměřený na patnáctileté žáky a čtení, matematiku a přírodní vědy. Zkoumá, jak jsou tito žáci na konci základního

vzdělávání připravení pro úspěšné uplatnění v reálném životě.

Palečková, Tomášek, Basl (2010, str. 12) uvádějí, že ve výzkumu PISA je čtenářská gramotnost definována jako: "schopnost porozumět psanému textu, zabývat se jím, přemýšlet o něm a používat ho k dosažení vlastních cílů, k rozvoji vlastních vědomostí a potenciálu a aktivní účasti ve společnosti."

Definice čtenářské gramotnosti se rozšiřuje, a tedy i mění podle věku a rozvoje jednotlivce.

Dyslexie

Existují žáci, kteří mají v prvních letech školní docházky velké problémy s výukou čtení. Často se po vyšetření v pedagogicko psychologické poradně zjistí, že mají dyslexii.

Mezinárodní dyslektická asociace a Národní institut zdraví a vývoje dítěte v USA uvádí rozvinutou definici dyslexie. "Dyslexie je specifická porucha učení neurobiologického původu. Je charakterizována obtížemi v přesném nebo plynulém rozpoznávání slov, nedostatky v hláskování a rozlišovacích schopnostech. Příčinou těchto potíží je deficit fonologické komponenty jazyka, který není vzhledem k úrovni dalších kognitivních schopností a výukových možností očekáván. Sekundárními následky jsou problémy v chápání čteného textu a omezená zkušenost se čtením, které mohou bránit dalšímu rozvoji jazykových schopností a vzdělání." (Dickman 2003 in Matějček, Vágnerová 2006, str. 8)

Žáci s dyslexií jsou zařazeni mezi žáky se speciálními vzdělávacími potřebami - vývojové poruchy učení. Že jich není málo, dokládají výkonové ukazatele statistického šetření. V tabulce jsou pro názornost uvedeni žáci, kteří byli v daném roce žáky základních škol a byli zařazeni mezi žáky s vývojovou poruchou učení, kam patří i dyslexie. Za poslední čtyři roky se jedná o 4 % všech žáků základních škol.

k 30. 9. 2007	k 30. 9. 2008	k 30. 9. 2009	k 30. 9. 2010
36988	33695	32713	32981

Tabulka 1. Stav počtu žáků základního vzdělání s vývojovou poruchou učení k datu statistického sčítání.

Pokud chceme, aby i tito žáci mohli uspět v testech čtenářské gramotnosti, je třeba jim věnovat speciální péči a rozvíjet jejich čtenářské schopnosti na mnoha úrovních. Mají často problémy ve sluchovém a zrakovém vnímání a v orientaci v prostoru a čase. Tyto percepce je potřeba rozvíjet zároveň s výukou čtení.

Rozvoj percepce

Z definice dyslexie Mezinárodní dyslektické asociace a Národního institutu zdraví a vývoje dítěte v USA vyplývá, že příčinou potíží žáků s dyslexií je deficit fonologické komponenty jazyka a rozlišovacích schopností sluchového i zrakového vnímání. U těchto žáků je tedy nutné zaměřovat se nejen na nácvik techniky čtení, ale i posilovat a rozvíjet celkově percepci.

Pro rozvoj percepce lze rodičům doporučit mnohé publikace. Velký výběr a jistotu, že se jedná o prověřené publikace, mají při výběru na stránkách společnosti Dyscentrum - www.dyscentrum.org. Ve škole lze dobře využívat programy, které jsou součástí webových stránek KamiNet (www.kaminet.cz) v sekci nápravná cvičení. Návod, jak pracovat s jednotlivými cvičeními najdete na osobních stránkách autorky (www.kamilabalharova.wz.cz). Odkaz najdete přímo na stránkách KamiNetu. Tyto programy jsou zdarma a jsou zaměřené na procvičení:

- ✓ sluchového vnímání - sluchové paměti, rytmu a melodie (vše pouze se zvuky, jedná se o předstupeň fonologického uvědomování)
- ✓ zrakové paměti
- ✓ zrakového vnímání
- ✓ orientace v prostoru
- ✓ orientace v čase

Tyto programy jsou zaměřené na mladší žáky s dyslexií a dalšími poruchami učení. Jsou využitelné nejen při nápravách poruch učení, ale i v jejich prevenci.

Obr. 1 Ukázka stránek, kde najdete popis cvičení na rozvoj percepce.

Pokud žák s dyslexií na 2. nebo 3. stupni chce zlepšit své čtenářské dovednosti, může kromě

čtení procvičovat své percepční schopnosti a odstraňovat jejich deficit na www.dys2.org. Tyto stránky vznikají v rámci projektu DYS 2.0 a navazují na úspěšně dokončený projekt GRUNDTVIG EDysgate 2006-2008. Vzdělávací hry DYS 2.0 nejsou jen jedněmi z běžných her na internetu pro mládež - a neměly by být jako takové prezentovány. Je nutné zdůraznit zaměření vzdělávacích her, to že studenti mohou během hraní her rozvíjet své dovednosti. Vzdělávací hry jsou určeny pro použití během výuky i ve volném čase.

Na těchto stránkách lze bezplatně založit účet pro učitele, který tak může sledovat pokroky svých studentů, kterým zřídí přístup.

Čtení

Dítě, které nemá problémy, se naučí číst jakoukoli metodou čtení. Je celkem jedno, zda se jedná o genetickou metodu, analyticko-syntetickou nebo globální metodu čtení. Pokud má dítě velký deficit ve sluchovém vnímání, mívá i problémy s genetickou metodou čtení. Ta je hodně zaměřena na využívání rozvinutého sluchového vnímání. U těchto dětí se osvědčuje přechod na analyticko-syntetickou metodu výuky čtení.

Každé dítě z dyslexií je jiné, a potřebuje tak různé přístupy k výuce čtení. Je třeba zjistit, která percepce je u něj lépe rozvinuta, a tu využívat, ostatní co nejvíce rozvíjet a posilovat.

Důležitou součástí je i motivace ke čtení. U mladších žáků je dobré využít toho, že si rádi hrají. Na obrázku vidíte jedno ze cvičení, které slouží právě jako motivace ke čtení. Pokud si chce žák hrát, potřebuje si přečíst informaci. Informaci, která může vést ke správnému řešení, má zobrazenou tučným písmem. Ať už mu to rodič nebo učitel řekne, či nikoli, rychle na to přijde a čte jen pro něj důležité informace. Pokud úkol splní správně, získá za odměnu usměvavé sluníčko, pokud udělá chybu, sluníčko je smutné. Zároveň si v tomto případě učitel či rodič zjistí, zda dítě rozumí předložkám (před, za, vedle).

Klikni na obrázek, na kterém je šašek **před** králem.

Obr. 2 Ukázka ze cvičení orientace v prostoru, která slouží i jako motivace ke čtení.

K nácvičku čtení lze využít různé tabulky čtení jednotlivých slov se vzrůstající náročností a také Čítanky pro dyslektiky od Zdeny Michalové. Jsou velmi dobře zpracované, nejedná se v nich pouze o čtení, ale jsou doplněny i hrami a úkoly. Texty jsou uzpůsobeny délkou, opakují se třikrát. První text je přizpůsoben těm žákům s dyslexií, kteří potřebují při čtení oporu ve zrakovém vnímání slabik. Ti mají střídavě vytištěnou slabiku normálně a tučně. Ve druhém textu, který je také psaný větším typem písma a ve kterém již nejsou vyznačené slabiky, plní žáci nějaký úkol a třetí text je již tištěný běžným typem písma. To vše způsobuje, že čtení nemusí být nepříjemné, ale stává se zábavou a získáváním informací.

Pro mladší žáky se vydávají knihy s menším množstvím psaného textu a mnoha obrázky. Text bývá psán velkým typem písma. To však s přibývajícím věkem odpadá. V knihách se objevuje menší písmo a více textu, ubývají obrázky. Nicméně takto rychle většinou neprobíhá náprava dyslexie, a tak se rodiče starších žáků dostávají do problémů, že jejich děti nechtějí číst, a hledají pro ně vhodné publikace. Potřebují publikace přiměřené věku, ale zároveň ještě přizpůsobené rozsahem i velikostí písma dětem s dyslexií.

Pro starší žáky s dyslexií se na trhu vyhledává přizpůsobená literatura podstatně hůře. I oni však mají v rámci čtenářské gramotnosti nejen získat schopnost porozumět psanému slovu, ale i se jím zabývat, přemýšlet o něm a používat ho k dosažení vlastních cílů. V tomto období lze k rozvoji čtenářské gramotnosti využít například Čítanky pro dyslektiky III. a IV. od Zdeny Michalové vydané v nakladatelství Tobiáš nebo Čtení s porozuměním 3 a 4 od společnosti Mutabene. Tyto publikace pracují s ukázkami textů, nejedná se v nich o souvislý příběh. Texty jsou krátké, psané větší velikostí písma, dobře se s nimi ve výuce pracuje.

Život rytíře

Tuto knihu her i čtení jsem napsala pro starší děti s dyslexií, které odrostly textům prvního čtení, a přesto u nich přetrvávají problémy se čtením a porozuměním textu. Děti si zde přečtou dobrodružný příběh, který je zasazen do konce vlády Jana Lucemburského, do doby rytířů, rytířských ctností i turnajů, ale i rozbrojů mezi jednotlivými rytíři. Text je typem a velikostí písma přizpůsoben dětem s dyslexií a doplněn obrázky s úkoly.

Rytířský turnaj

starobylém	nesnadné
Fetenberku	zbohatnout
Lucemburského	ctnostných
uplatňují	vznešených
jednotlivých	

Vítejte na **starobylém hradě Fetenberku**. **Píše se rok tisící třístý čtyřicátý pátý**, za **vlády Jana Lucemburského** v těchto **zemích**. Král **většinu svého času** tráví v boji **daleko od českého panství a** v zemi se **více a více uplatňují práva pánů** na **jednotlivých hradech**, **ale též práva a síla loupeživých rytířů**

Obr. 3 Ukázka textu s vyznačenými slabikami.

Na obrázku 3 je vidět, že text je psán bezpatkovým písmem, zde Arialem velikostí 13. Některé skupiny hlásek jsou vyznačeny tučně. Nelze jednoznačně říci, že se jedná o slabiky, spíše o celky, které je vhodné číst najednou. V rámci těchto skupin je totiž vyznačeno i správné čtení neslabičných předložek spolu s první slabikou slova, ke kterému patří. Jedná se o text, který je určený pro ty žáky s dyslexií, kteří ještě stále potřebují při čtení oporu. V době začínající puberty již nikdo nechce, aby mu rodič pomáhal se čtením tím, že mu posouvá záložku. To si radši nechá předčítat, ale bez čtení se nikdo číst nenaučí.

Slova před textem slouží k rozečtení. Je vhodné ověřit, zda žák těmto slovům rozumí. V návodu pro rodiče doporučuji, aby si žák každé slovo nejen přečetl, ale i vychodil (každé písmeno má svůj krok, krátké samohlásky a souhlásky krok, kdy se pata dotýká špičky, a dlouhé samohlásky dlouhý krok). Seznámí se tak více s jeho stavbou. Každé slovo, které se napoprvé nepodaří, se v dalších dnech procvičuje znovu. Žáky, kteří mají problémy s pozorností, motivujeme tím, že všechna slova správně analyzovaná již nemusí druhý den opakovat.

Žáci, kteří nepotřebují při čtení oporu, nemusí číst text označený písmenem A, ale mohou po seznámení se se slovy v textu A přejít rovnou na text B (obrázek 4).

1B

Rytířský turnaj

Vítejte na starobylém hradě Fetenberku. Píše se rok tisící třístý čtyřicátý pátý, za vlády Jana Lucemburského v těchto zemích. Král většinu svého času tráví v boji daleko od českého panství a v zemi se více a více uplatňují práva pánů na

Obr. 4 Text B bez vyznačených skupin hlásek.

Text B je psán také bezpatkovým písmem, zde Arialem velikost 12. Toto je nejmenší velikost bezpatkového písma, která žákům s dyslexií podle různých šetření vyhovuje (British Dyslexia Asociation 2008, Balharová 2010).

Pokud texty slouží i jako nápravné, doporučuji v tomto období nacvičovat čtení s interpunkcí. Podle mých zkušeností to ještě starší žáci s dyslexií nemají zautomatizované. Pokud nedojde k automatizaci, dochází následně vlivem nepochopení větné stavby k nesprávnému porozumění textu.

Text C je obsahově stejný jako text A a B, ale vyskytují se v něm slova, která tam nepatří. Tento úkol cvičí nejen porozumění větě, ale i pozornost a soustředění.

Texty jsou doplněny herními úkoly, které procvičují zrakové vnímání, koncentraci pozornosti, pravolevou orientaci i porozumění textu. Všechny úkoly jsou navázány na text nebo ho doplňují a rozšiřují. Mimo jiné se opakovaně jako úkol vyskytuje přiřazování slova vyskytujícího se v textu k jeho významu. Pokud to žák nedokáže nebo si není jist, může si význam slova najít v abecedně řazeném slovníčku na konci knihy. V druhé části knihy určené pro rodiče najdete podrobnější návod, jak s knihou pracovat, jak řešit neúspěchy v některých cvičeních a také správná řešení obtížnějších úkolů.

Úkol:
Na turnaj se sjelo velké množství rytířů. Každý rytíř měl svůj erb na oblečení a na praporečce. Jeden z rytířů měl svůj erb na praporečce, ale ne na oblečení. Který erb je zde pouze jednou? Vybarvi ho.

Obr. 5 Ukázka úkolu.

Čtenáře, v tomto případě žáky s dyslexií, vedeme k tomu, aby odpovědi na otázky vyhledával v textu. Přesto se stává, že tvrdí, že odpověď nemohou nalézt, nebo spontánně odpoví špatně. Pak je

potřeba s nimi chybnou odpověď probrat a ukázat jim, jak mohou příště postupovat. Například hned na otázku, která se týká prvního textu (Kdo vládne v této době v našich zemích?), odpovídají často "prezident". Je tedy potřeba ukázat jim, že se pohybujeme v kontextu vypravování (výpovědi), a tudíž toto nemůže být správná odpověď. Zájmeno "této" se totiž nevztahuje k současnosti, ale právě k době určené textem. Podobně otázka, zda byl vítěz spravedlivě odměněn, nutí čtenáře k uvažování. V textu se totiž o odměně nikde nemluví a žáci si potřebují uvědomit, že hradní pán chtěl rytíře, který zvítězil, zavřít do žaláře. Nu a pak mohou žáci usoudit, zda to je, či není spravedlivá odměna. Vždy doporučuji, aby své odpovědi zdůvodnili, vysvětlili. Mimo jiné se objeví otázka, na kterou je třeba odpovědět, že správnou odpověď neznají. I takové otázky souvisejí se čtenářskou gramotností. Ukazují, že na vše nemusí dostat vždy odpověď.

Přizpůsobení knihy žákům s dyslexií je hned několikere:

- ✓ jednotlivé texty jsou přizpůsobené délkou, jsou kratší - vejdu se na stránku velikosti A5
- ✓ texty jsou psány bezpatkovým písmem, které je lidmi s dyslexií upřednostňováno
- ✓ velikost písma je větší, nikdy neklesne pod 12 bodů
- ✓ texty jsou doplněny úkoly, které dále rozvíjejí vnímání a orientaci, včetně cvičení pozornosti

Na rozdíl od čítanek pro dyslektiky je tato kniha vhodná i k využití v hodinách věnovaných čtenářským dílnám, neboť se jedná o ukončený příběh a nikoli pouze o ukázky.

Závěr

Rozvoj čtenářské gramotnosti u žáků s dyslexií je dlouhodobá usilovná práce, kterou ovlivňuje velké množství faktorů. Snažme se proto ovlivnit alespoň ty, které jsou v naší moci. Naučme se vytvářet prezentace, ve kterých zohledníme potřeby těchto žáků. Pomáhejme jim vyhledávat literaturu, která je jim přizpůsobená, radme jim, které programy na webu mohou použít k procvičování a nápravě jejich problému. Na nich pak je, zda se našimi radami budou řídit.

Literatura:

BALHAROVÁ, K. Specifické poruchy učení, typografie a KamiNet. *In: Škola jako místo setkávání.* Univerzita Karlova: Praha, 2010. ISBN 987-80-7308-310-6.

BALHAROVÁ, K. *Život rytíře.* Kralice na Hané: Computer Media, 2011. ISBN 978-80-7402-100-8

BRITISH DYSLEXIA ASSOCIATION [online]. Dyslexia Style Guide. Bracknell. Dostupné na: <http://www.bdadyslexia.org.uk/extra352.html> [cit 2. 2. 2008]

MULIS, V. S. I., MARTIN, M. O., KENNEDY, A.M., TRONG, K. L., SAINSBURY, M.. *PIRLS 2011*© TIMSS & PIRLS International Study Center Lynch School of Education, Boston College, 2009.

Překlad a úprava: Eva Potužníková, 2010. Ústav pro informace ve vzdělávání, 2010. ISBN 978-80-211-0607-9

MATĚJÍČEK, Z., VÁGNEROVÁ, M. A KOL. Sociální aspekty dyslexie. Praha: Univerzita Karlova 2006. ISBN 80-246-1173-2

MICHALOVÁ, Z. *Čítanka pro dyslektiky III.* Havlíčkův Brod: Tobiáš, 1997. ISBN 80-85808-52-8

MICHALOVÁ, Z. *Čítanka pro dyslektiky IV.* Havlíčkův Brod: Tobiáš, 2000. ISBN 80-85808-57-9

PALEČKOVÁ, J., TOMÁŠEK, V., BASL, J. *Hlavní zjištění výzkumu Pisa 2009 Umíme ještě číst?* [online]. Dostupné na: <http://www.uiv.cz/clanek/607/1871>[citováno 4. 4. 2011]

ÚSTAV INFORMACÍ VE VZDĚLÁNÍ. *Statistická ročenka školství 2008/11 - výkonové ukazatele.* Praha: ÚIV, 2011.[online]. Dostupné na: <http://www.uiv.cz> [citováno 28. 12. 2011]